

Оксана Боруцька

**ПРО РЕЛІГІЙНІСТЬ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ
ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ
У 60-70-Х РР. ХХ СТ.**

Дослідження проблеми релігійності сільського населення західноукраїнського регіону в 60-70-ті роки ХХ ст. характеризувалося залученням до тодішніх суспільствознавчих наукових й, зокрема, релігієзнавчих праць, соціологічних даних. Здебільшого, сюди включалися результати експедиційних обстежень сіл, безпосереднього спостереження в них за культурним і громадським життям, вивчення поточної сільської документації, нарешті, анонімного анкетування мешканців відповідних сіл. Звичайно, далеко не йшлося про об'єктивне з'ясування ситуації в цій вельми складній сфері духовного життя, індивідуальній та суспільній свідомості людини, зрештою, її особистому сприйнятті релігії та ставлення до неї, участі різних верств населення села в релігійних святах і обрядах. Перш за все партійно-радянська система переслідувала свою мету, а саме – силкувалася за допомогою науковців-суспільствознавців підтвердити здобутки (переваги) соціалізму, зокрема, й у формуванні нової людини та її, так би мовити, науково-матеріалістичного атеїстичного світогляду. У підсумку з-під пера вчених виходила низка праць, що в різний спосіб декларували відповідні ідеологічні постулати, у т. ч. й стосовно релігійності сільського населення західного регіону України. Однак поза текстами монографій залишився значний масив даних про реальну ситуацію в духовному світі людини, її світосприйнятті, світобаченні, а також про безпосередню участь сільських мешканців в релігійних святах і обрядах. Саме такий матеріал на довгі роки осів в архіві Інституту суспільних наук АН УРСР (нині – Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України) після тривалих досліджень його науковців різних сфер життя, праці й побуту сільського населення західноукраїнського регіону упродовж 60-70-х рр. ХХ ст. [1]. Нині ми повертаємо його у світ науки, щоби відтворити історичну справедливість стосовно духовності сільського населення, його релігій-

ності, віри в Бога. Йдеться, зокрема, про залучення до цієї статті неопублікованих матеріалів, отриманих із Львівської області (сіл Верхній Дорожів і Стенятин – 1968-1971 рр., Новий Витків та Прилбичі – 1972-1975 рр.), Тернопільської (сіл Колодрібка та Мирне – 1968-1971 рр. і Більче Золоте – 1972-1975 рр.), Івано-Франківської (с. Нижній Березів – 1968-1971 рр.) та Волинської (сіл Журавлине – 1968-1971 рр. та Доросині – 1972-1975 рр.). Всього ж процесом дослідження було охоплено понад 12 тисяч осіб сільської місцевості західного регіону України.

Насамперед, наведемо висловлювання мешканців сільської місцевості стосовно бачення ними світу надприродного, духовного, а також особистого ставлення до Бога та розуміння Його сутності, вміння (невміння) обґрунтувати з цього приводу свою позицію. Скажімо, у монографії “Соціальні перетворення у радянському селі” цитуються слова мешканця с. Верхній Дорожів: “Я молюся, бо мій батько молився, і дітям наказую, що Бог є” [13, 211]. Щоправда, на цьому думка селянина обривається. Натомість, продовження її маємо в неопублікованих архівних матеріалах соціологічного обстеження даного села. Отож, читаємо далі: “Наведу докази, – продовжував оповідач. – На війні я мав товариша з 1909 року народження із сусіднього села. Сімнадцять разів куля прорізувала пілотку, шинель, одяг, а його не зачіпала ніколи. Бо він молився. Не міг спати, поки не помолився” [3, 85]. Або інше свідчення 56-ти річного мешканця цього ж села: “Я багато пережив, війну пройшов. Але ніколи не забував Бога, завжди молився, і Він мені допомагає. Було так, їду возом, і тут налетіли літаки. Небо чорне. Я зіскочив із воза і ліг біля дороги. Почали бомбити. Світа Божого не видно. Мене засипало землею. Лежу і думаю: чи живий, чи ні. Ворухнув рукою – ворухнеться. Підводжу голову, коли відлетіли літаки, і дивлюсь: коней побило, віз розбитий і в руці мої залишилися пів батога, а я живий зостався. От така-то сила Бога” [3, 18]. Чи свідчення Марії Бартіш (62 роки) (с. Верхній Дорожів): “Хай мені хто що говорив, а я знаю своє: на світі є Бог. І я в тому переконалася. Було то за Польщі. У мене було п’ять малих дітей. Пішла я з ними до річки. Послизнулася і впала у воду. Діти дивляться і не знають що робити. Ну, думаю, усе пропало. Але мене хвилину прибило до берега і я залишилася жити. Бог змилювався наді мною, моїми дітьми” [3, 19]. З цього ж приводу висловився їздовий (59 р.) села: “Я не знаю, що є щось на небі. І я нікому не можу довести, що там є щось. Але і мені ніхто не доведе,

що там нічого немає. Був у нашому селі комуніст Берегуляк. Він насміхався з Бога, не вірив, все говорив, що ніякої душі немає, що коли буде вмирати, то з нього, як з теляти вийде тільки пара і все. Одного разу написвся і простудився, йому відрізали руки. Іншого разу – ноги. Я до нього заходив, бо то мій був сусід. Яюсь в його хаті було багато людей і він каже: “Люди, я сам винен, прогнівив Бога, покличте священика, хочу висповідатися”.

Сказали священикові, а той знав, що Берегуляк відрікся Бога. Попросив людей ще раз перепитати про його прохання, чи дійсно він хоче висповідатися. Берегуляк сказав: “Так”. Тоді священик прийшов, висповідав його. І той скоро помер. Я молюсь. Молитва мені не шкодить. І церква, як і школа, нічого поганого не вчить. Навпаки, вона вчить бути добрим, щирим, допомагати один одному в біді. ... Ми на землі гості. Погостюємо і підемо. А хто знає, як там буде, на тому світі. А молитва не зашкодить” [3, 60].

Жінка (60 р.) із с. Новий Витків сказала: “Мені здається, що кожна людина щось відчуває. Адже щось є. Я слухаю радіо і там кажуть, що Бог є. Бо чому постійно згадують: “О, Боже!”” [10, 7]. Чоловік (60 р.) із цього ж села ствердив: “Дядько вірив, батько вірив і я вірю в Бога” [10, 8]. Інший респондент (60 р.) із с. Нижній Березів підкреслив: “Я вірю в Бога, бо я на собі переконався...” [9, 2]. Жінка (26-30 рр.) із с. Більче Золоте висловилася: “По один бік щось є, а по другий – природа” [2, 1]. Чоловік (понад 60 р.) із цього ж села відповів: “Хай хто як думає, чи правда, чи ні. Хто його знає, чи є щось, чи нема. Хто його знає, наші предки так вірили, то й ми” [2, 1]. А ось що сказали три мешканки с. Доросині – перша (31-40 рр.): “Хіба я знаю, чи є Бог, чи немає” [4, 34], друга (41-50 рр.): “Я не знаю, чи там (на небі – Авт.) щось є, чи немає” [4, 29], третя (понад 60 р.): “Я не знаю, чи щось є” [4, 34]. Нарешті, маємо можливість навести ще одне свідчення мешканця с. Колодрібки Степана Васильовича Соколівського (1894 р. н.), члена місцевого церковного комітету: “Ніхто не може твердо сказати, що Бога нема, але якась невидима сила є, якої людина збагнути не може” [7, 32].

У той же час респондент (чоловік, 58 р.) із с. Журавлине вельми категорично відстоював свою релігійну позицію у розмові із дослідником, апіорі вважаючи його невіруючим: “Ваше вчення неправдиве, вас вчать, що Бога нема, але це неправда. Прийде час, що з цієї землі воплотиться сірка і воспламениться вічний вогонь. Я із 1930 р. перестав вірити в образи, бо знайшов правду” [6, 90].

Очевидно, що за словами опитуваного, він відноситься до віруючих протестантського спрямування, вірні яких заперечують пошанування ікон, образів, святих тощо. І тим не менше, дане висловлювання також заслуговує на увагу.

Взагалі ж не слід було очікувати, що прості сільські мешканці, більшість з яких належали до старшої вікової генерації, а тим більше молодих людей, які не мали жодної можливості отримати, або хоча б ознайомитися із азами релігійної освіти, зможуть більш-менш дати аргументовані відповіді на поставлені запитання. Але й отримані під час спілкування з ними щирі та відверті записи говорять про людські спроби, певні намагання визначити своє бачення (хай у більшості випадків й примітивне) стосовно духовних основ життя, особистого світорозуміння, Божого провиденціалізму.

Дещо більш вмотивовані відповіді стосуються прихильності сільських мешканців у ставленні до релігії, віри, існуючої в соціумі релігійної традиції. Скажімо, жінка (41-50 рр.) із с. Прилбичі сказала: “Я своєї віри не відрікаюся. Те, що мене мама вчила, те я люблю” [11, 38-39]. Мешканець с. Доросині – чоловік (60 р.): “Я в чому вродився, в тому і вмру, я – християнин” [4, 29]. А ось чоловік (41-50 рр.) із с. Більче Золоте наголосив: “Ми знаємо, що зараз йде боротьба між наукою і релігією, але одне одному не можуть доказати... Тепер таких людей, як я, є багато” [2, 3]. Натомість жінка (72 р.) із с. Нижній Березів не тільки засвідчила свою позитивну принципову позицію щодо релігії, а й висловила певну вимогу до чинної тодішньої державної системи: “Радянська влада мені дуже би подобалася, якби не переслідувала релігію” [9, 24]. Цікаво також, що працівник органів радянської влади із цього ж села, чоловік (26-30 рр.) ствердив: “Багато молоді і старших людей вірують в релігію, відвідують церкву” [9, 36-37].

Одним із важливих чинників особистої релігійності людини вважається її релігійно-обрядова практика, зокрема відвідування церкви, участь у традиційних богослужіннях, інших релігійних відправах. З цього приводу маємо дуже багато записів, отриманих дослідниками під час експедиційних обстежень сіл, а також безпосередньої присутності науковців на богослужіннях. Наведемо такі свідчення із с. Новий Витків – жінка (60 р.): “Ходимо до церкви – такий закон, так нас родичі вчили...” [10, 28]; жінка (51-60 рр.): “Щонеділі ходжу. Я церкви не покидаю” [10, 23]; жінка (понад 60 р.): “Та до церкви ходжу, бо де вже старому – нема де вийти. Як не вийду та не помолюся, то що вже та людина, як худобина” [10, 23]. Принципову

позицію стосовно відвідування церкви ствердили і мешканці із с. Прилбичі – жінка (31-40 рр.): “Людина, яка не молиться і не відвідує церкву, нічого не варта” [11, 41]; жінка (41-50 рр.): “Як я можу бути без церкви! Мене тато вчив, без церкви нічого робити” [11, 41]; жінка (55 р.): “Ходжу щонеділі до церкви. Церкву і ксьондза хочу. Діти всі хрещені. Якби були не хрещені – не гляділа б” [11, 37]. А ось чоловік (61 р.) із цього ж села вбачає у відвідуванні церкви ще й добру нагоду для спілкування з односельцями: “Як сі здибимо коло церкви, говоримо про все, люблю поговорити. А де сі здибимо інакше? Знаєте, після Служби Божої так поговоримо добре, що деколи прийду аж на обід до дому” [11, 35-36]. Жінка (68 р.) із с. Нижній Березів заявила: “Не ходжу ніде, хіба що до церкви” [9, 75], а інша жінка (1890 р. н.), із цього ж села щиро дякувала Богові, “що в селі ще є церква, ксьондз” [9, 120].

Маємо і дещо несподівані, можливо, по-сільському переконливі мотивації із певною хитринкою причини відвідування людьми церкви. Скажімо, жінка (61 р.) із с. Більче Золоте сказала: “Мушу ходити до церкви, бо стара, смерть захопить, то Господь Бог буде питати про все” [2, 8].

Чимало респондентів, йдучи у церкву на богослужіння, за їх словами, брали із собою дітей чи онуків, хоча й одночасно заявляли, що школа забороняє молоді відвідувати церкву. Наприклад, жінка (31-40 рр.) із с. Новий Витків сказала: “Дівчинку (школярку) треба вести до церкви, але вона боїться церкви” [10, 24], а чоловік (51-60 рр.) у цьому питанні був більш наполегливим: “Я і дітей до 18 років заставляю до церкви ходити, але вони бояться школи” [10, 25]. Маємо і менш категоричного респондента (31-40 рр.) із с. Прилбичі: “Як зимно, то дітей не беру до церкви, а як тепло – то беру. А діти старші до церкви не йдуть, бо школа кіно показує” [11, 39]. А ось жінка (1910 р. н.) із с. Нижній Березів жалілася, що її дочку виключили із педагогічного училища за участь у богослужінні на різдв’яні свята під час перебування в селі [9, 32]. В той же час більшість людей сходилися на тому, що певне ігнорування молоддю релігії, її відхід від церкви, занепад християнських канонів, чеснот та моралі спричинилися до неповаги старших людей, а подекуди й своїх батьків, безкультур’я, непорозуміння у сім’ї, розлучень, сварок, розпусти, пияцтва, інших проявів аморальної поведінки тодішніх юнаків та дівчат.

Чимало респондентів намагалися виправдати причини свого не відвідування церкви, причому останні у переважній більшості мали

досить вагомий характер, як от: поважний вік людини, хвороба, догляд за дитиною, далека віддаль до храму, завантаженість роботою тощо. Скажімо, жінки із с. Більче Золоте заявили – (41-50 рр.): “До церкви не ходжу, бо мала (дитина – Авт.) хвора. Слухаю Службу Божу із Ватикану” [2, 1]; (61 р.): “До церкви не ходжу, слухаю Службу Божу з Ватикану. Сповідуюся, священник приходить до дому” [2, 5]; (60 р.): “До церкви так далеко, але деколи йду” [2, 6]. Через вельми поважний вік та хворобу не відвідували церкву, хоча й постійно сповідалися на дому інші респонденти [2, 2-3, 8, 10; 7, 24]. А ось жінка (70 р.) із с. Журавлине бідкалася, що на місці церкви місцева влада звела клуб, що, на її думку, є великим гріхом [6, 90-91].

Відсутністю вільного часу, постійною завантаженістю роботою без вихідних і свят (праця на тваринницьких фермах, механізаторм у полі, у сфері побутового обслуговування або торгівлі) найчастіше пояснювали свою відсутність у церкві інші респонденти. Наприклад, працівниці тваринницьких ферм із с. Більче Золоте – жінки (31-40 рр.): “Немає часу ані клуб, ані церкву відвідати”; (41-50 рр.): “Не ходжу в церкву, бо нема часу” [2, 10]; чоловік (60 р.): “До церкви немає часу йти, бо робота” (сфера послуг – авт.) [2, 9]. Із с. Більче Золоте жінка-пенсіонерка щиро призналася: “Як працювала на фермі, то не йшла до церкви, а тепер на пенсії – де піду. Йду до церкви. Надолужую минуле” [2, 6]. Колгоспний механізатор (51-60 рр.): “Деся-колись піду до церкви, а так – ні” [2, 8]. Хоча й тут були винятки. Скажімо, працівниця (51-60 рр.) тваринницької ферми із с. Прилбичі сказала: “Робити на свята не йду, йду до церкви” [11, 36].

У с. Прилбичі чоловік (60 р.) сказав: “Як зимно – до церкви не йду, а як тепло – то йду” [11, 36], натомість жінка (41-50 рр.) із с. Більче Золоте дотримувалася іншого правила: “Зимою ходжу до церкви щонеділі, а за літо й разу не побуду” [2, 2]. Чоловік (1905 р. н.) із с. Нижній Березів сумно констатував: “Зараз мусимо в колгоспі робити навіть у святкові дні” [9, 151].

Соціологічні дослідження підтверджують також авторитет священнослужителів серед своїх парафіян. Саме про це говорить запис бесіди науковця із домогосподаркою (1917 р. н.) із с. Нижній Березів: “Із сусідами живу погано, бо я чужинка тут (респондентка за походженням із Турківського району, Львівської області – авт.). Одна сусідка завжди обзивала мене поганими словами за кури. Я не була винна. Пішла та сусідка в церкву сповідатися, а

священик їй гріхів не відпускає, бо вона призналася, що мене даремно обзивала. Сказав, щоб прийшла до мене, щоб я їй простила. Вона прийшла до мене і покалася” [9, 140-141]. Дуже добре відгукувалися селяни с. Нижній Березів про свого дяка, який прослужив у церкві 40 років, добре знав і дружив із Іваном Франком, разом з ним брав участь у багатьох вечорницях, був, за словами селян, дуже розумним і освіченим, “сам читав дуже багато, передплачував нові видання і другим позичав” [9, 76-77].

А тепер наведемо декілька записів науковців Інституту, що стосуються структурної характеристики учасників деяких богослужінь у різних досліджуваних селах упродовж 1968-1975 рр. Село Мирне: “Селяни відвідують церкву досить активно, хоч у селі свого священика немає. Місцева влада дає для цього дозвіл священику із сусіднього села періодично відправляти у тутешній церкві Службу Божу. Так, 1 листопада 1970 р. церква була вщент переповнена людьми. Можна було побачити тут колгоспників, робітників, службовців, учнів місцевої школи та сусідніх сіл, а також учнів із Березанського та Підгаєцького технікумів. Від однієї дівчини, комсомолки, почув відповідь на запитання: “Чому ти ходиш до церкви?” – “А я знаю, всі йдуть і я йду. Там таких багато, як я” [8, 77]. Того разу у церкві було понад 360 осіб, серед них – десь 280 жінок та понад 180 чоловіків [8, 78].

Не менш переконливий запис науковців маємо про підготовку та відзначення мешканцями с. Мирного свята Воскресіння Христового (Пасхи) у 1971 р. Тут, зокрема, читаємо: “До релігійного свята Пасхи колгоспники села Мирне готувалися ще задовго: білили хати, прибирали подвір’я. У п’ятницю і суботу церква була відчинена весь день. Але в ці дні до церкви ходили переважно люди старшого і літнього віку. Із суботи на неділю (17-18 квітня) церква була відчинена цілу ніч. Біля церкви палили багаття. У переважній більшості хат села світилося світло.

До церкви із сусіднього села священик прибув о 6 год. ранку. А вже о 7 год. ранку в ній було до 470 осіб, із них до 320 жінок, решта – чоловіки. Молоді років до 30 р. було 50 осіб, дітей дошкільного віку – до 40. Кілька дітей було шкільного віку.

Окрім чоловіків і жінок паску святити до церкви несли і діти. Багато селян приносили святити істивне у двох кошачках. Святити ковбасу, м’ясо, яєчка, білий хліб. Всі відвідувачі церкви були по-святковому одягнені.

Удень, 18 квітня, в неділю, до 16 год. на вулицях села майже

нікого не було видно. Ніхто не працював у полі, цілий день не працювала сільська крамниця” [8, 87].

На нашу думку, вартій уваги також безпосередній звіт науковців про власне церковне богослужіння 18 квітня 1971 р. у с. Мирне. “Церква була відчинена цілу ніч. Чоловіки і жінки, переважно у віці 20-40 років, розклали вогнище біля церкви, перед тим мешканці села впорядкували могили родичів і близьких. Звечора біля вогнища було до 50 осіб, але згодом сюди прибули групами та поодиноці школярі (переважно хлопці).

Священик прибув десь біля 6 год. ранку. За ним їздили колгоспною вантажівкою, а після освячення пасок та богослужіння його знову відвезли в сусіднє село. Коли священик був відсутній, у церкві читав псалми сільський дяк. Місцевий, добре співає.

Перед початком Служби Божої священик, звертаючись до парафіян, у церкві сказав: “Я вас попрошу, аби добре зрозуміли. Щоб дітей сюди не заводили тих, котрі в школу ходять, і тих, що звуться дошкільниками. У п’ятницю я мав розмову в сільраді, де мене попередили, що коли будуть діти (у церкві – авт.), то буде зле”. А потім ніби, вибачаючись перед людьми, додав: “Ви самі знаєте, що школа вчить другому – вперед до комунізму, а в нас того нема”. Роздався шум і подекуди сміх.

Діти, почувши це, вийшли із церкви, а окремі дошкільнята зашлилися з матерями. Таких було 8 дівчаток. Причащалися переважно жінки у віці 40-50 років. Було зачитане пастирське послання. Після виходу на церковне подвір’я, чоловіки з пасками стали півколом біля храму. Коли почався його обхід парафіянами, почувлися дзвони. В той же час священик, ні до кого не звертаючись, сказав: “Передайте їм, хай зупиняться”. Але дзвони продовжували свою справу” [8, 88-89].

Про значну активність сільського населення в релігійно-обрядовій практиці засвідчують і наступні записи науковців Інституту. Наприклад, за їх матеріалами, 19 липня 1970 р. у церкві с. Колодїбки богослужіння тривало із 9 до 12 год. 30 хв. Селяни були по-святковому одягнені. Дуже багато людей було в національних костюмах, особливо серед жінок. При зустрічі всі люди віталися: “Слава Ісусу Христу!” і відповідали: “Слава навіки!”. Структура учасників богослужіння приблизно була такою: до 16 р. – 55 осіб (20 чол. і 35 жінок), 16-30 рр. – 80 (30 і 50), 31-50 рр. – 200 (80 і 120), понад 50 р. – 235 (90 і 145). Отже, всього було 570 осіб [7, 127].

В іншому записі науковців Інституту від 29 листопада 1970 р.

читаємо, що цього дня у церкві с. Нижній Березів у богослужінні взяло участь 380-400 осіб. З них у віці до 30 р. – 100 осіб, 31-60 рр. – 230, а понад 60 р. – 70. У всіх вікових групах людей приблизно 2/3 становили жінки. Серед присутніх у церкві було біля 10 дітей дошкільного віку, батьки яких вели їх за руки до храму [9, 159].

А ось що про активність селян у богослужіннях та релігійних обрядах с. Прилбичі говорять працівники органів місцевого самоврядування. Наприклад, діловод сільської ради Софія Яремії сказала: “Храмове свято у с. Прилбичі – 8 січня (собор Пресвятої Богородиці – авт.). Святку є його багато людей, у церкві – відправа, за священником їздять возом або машиною” [12, 3]. В унісон їй додає сільський дільничний міліціонер: “Дуже багато людей беруть шлюб у церкві, хрестять дітей, а в день храмового свята церква відчинена цілий день, є порушення закону про культу з боку священника” [12, 7]. Стосовно останнього зауваження працівника правоохоронних органів, то слід сказати, що радянське законодавство про культу вкрай обмежувало свободу совісті людини, яка зводилася більше до декларативного проголошення, аніж до практичного застосування. Звідси й протести вірних та духовенства церкви.

Аналізуючи записи науковців Інституту стосовно релігійно-обрядової практики мешканців сільської місцевості західного регіону України в 60-70-х роках ХХ ст., доцільно підкреслити застосування вченими-дослідниками різних форм і засобів експедиційного обстеження сіл. Зокрема, періодично ними відстежувалася поспіль участь населення у богослужіннях упродовж декількох тижнів. Очевидно, що такий підхід до вивчення проблеми дав можливість глибше вникнути і вивчити складні процеси тогочасного духовного життя людини, її прихильність до віковічних християнських традицій, зрештою, усталених форм життя сільського побуту. Ось характерний запис із життя с. Прилбичі: “19 листопада 1972 р., неділя. Старші жінки групами йдуть в напрямку до церкви. До речі, церква із 1641 р. є пам’ятником архітектури, дерев’яна, стоїть майже в центрі села. Відчинена була із 9 до 13 год., але відправи не було. Причина – не привезли священника. Ми відвідали церкву, в ній було 4 особи (3 чоловіки і 1 жінка). Присутні парафіяни віднеслися до нас із невідступною цікавістю. В розмові з ними відчувалися жаль та занепокоєння з приводу негоди, що завадила привезти священника до церкви на відправу, а також весілля та хрестини, що мали відбутися того дня в селі” [12, 6].

20 листопада 1972 р., тобто у понеділок, стало відомо, що священник все таки побував недільного дня у с. Прилбичі. Він освятив хагу та

хрестив дитину на дому. А наречені того ж таки дня їздили брати шлюб у церкві с. Піддуби, в якому проживав священик [12, 8, 24].

Нарешті, подаємо матеріал про передпасхальні та пасхальні дні 1973 р. у с. Доросині: “У суботу, 28 квітня, згідно із записом у щоденнику науковців Інституту, село виглядало по-святковому. Хати побілені, подвір’я прибрані. У сільській крамниці люди купували різні продукти харчування, чимало доросинців придбали заздалегідь необхідні речі в Луцьку, до якого виїжджали спеціально автобусом.

Сільський клуб та бібліотека були відчинені із 11 год., але ніхто сюди не заходив. Ввечері демонструвався художній кінофільм, який переглянуло 8 осіб. Церква теж була відчинена зранку. Однак люди почали прибувати до неї після 18 год.

29 квітня (у неділю) після посвячення паски (6 год.) і до 15 год. у селі запанувала тиша. Принаймні, ніхто з дорослих людей не виходив із осель. Тільки біля будинку культури школярі під керівництвом вчителів проводили спортивні змагання. А після 15 год. вулиці села поступово заповнилися людьми. Всі були по-святковому одягнені. Клубні працівники готувалися до концерту художньої самодіяльності. У церкві не було богослужіння, оскільки із Луцька не приїхали ані священик, ані дяк.

30 квітня, у понеділок, за винятком працівників тваринницької ферми, ніхто в селі не працював. Клуб та бібліотека були теж зачинені внаслідок традиційного для їх штатних працівників вихідного дня. У церкві із 10 до 14 год. відбувалася Служба Божа, в якій взяли участь понад 50 осіб” [5, 37-39].

Нагомість варті уваги, на наш погляд, спостереження науковців з експедиції в с. Журавлине, в якому немає церкви. Ось декілька витягів із тексту, датованого 3 листопада 1970 р.: “Великі релігійні свята, як-от: Новий (старий) рік (14 січня – авт.), Різдво (7 січня – авт.), Пасху, Петра і Павла (12 липня – авт.), Трійцю, Спаса (19 серпня – авт.), Покрову (14 жовтня – авт.) відзначають майже всі мешканці села – молоді і старшого віку. Не відзначають окремі. Це – переважно вчителі і інші приїжджі спеціалісти. Наприклад, Пасху майже всі святкують, святять у церкві. До Пасхи, а також інших великих релігійних свят готують кращі страви, а також напитки, купують новий одяг, взуття. У святкові дні ніхто вдома нічого не робить. Не виходять на роботу і в колгосп, крім тих галузей, де це необхідно, зокрема, в тваринництві. До цих свят по-святковому прикрашають приміщення (житлові). Впорядковують подвір’я, господарські будівлі. На Трійцю хагу і подвір’я прикрашають зеленню: кленовими гілляч-

ками або ясеновими. Подвір'я притрушують зеленою травою. На всі свята в середині приміщення вивішують багато вишитих рушників. На Трійцю, крім того, ікони. На ці свята, як правило, в село до рідних приїжджають близькі, рідні (сини, дочки, брати, сестри), які виїхали і проживають в найближчих містах. Характерно, що приїжджають не самі, а всією сім'єю" [6, 107].

Прочитуємо ще один запис дослідників із села Журавлине: "Із розповідей людей ми дізналися, що в селі проживають 8 сектантів (штундів) (йдеться про віруючих протестантської конфесії – авт.), які ходять на моління в сусіднє село Смідин. Завербували вони туди навіть юнака комсомольського віку. Він був комсомольцем. З ним трапилось лихо – захворів на ногу. Штунди допомогли йомувилікуватись і під приводом волі Божої залучили до секти. Цей чоловік здав у комсомольську організацію свій комсомольський квиток і відвідує сектантську організацію. Секретар парторганізації тов. Коляда С. Л. говорить, що сектанти в колгоспному виробництві працюють добре, інколи навіть краще за інших" [6, 110].

Окрім безпосередньої участі у богослужіннях, релігійних святах та висловлювань про них, маємо також можливість на підставі соціологічних матеріалів та експедиційних спостережень простежити дотримання сільськими мешканцями християнських таїнств та обрядів. Йдеться, насамперед, про дотримання респондентами молитви, сповіді, посту, таїнств шлюбу, хрещення та церковних похорон.

Скажімо, на запитання: "Чи молитесь вдома?", жінка (60 р.) із с. Новий Витків беззаперечно відповіла: "Певно, що молюся. До чого бик навик, до того мичати буде" [10, 24]. Інша респондента (60 р.) із с. Журавлине теж ствердно відповіла на це запитання: "Я хрещуся, молюся, тримаюся старих обрядів, але образів у хаті не маю, бо побились. У Ковелі буваю рідко, та й купити (образи – авт.) нема де" [6, 91]. Під час експедиційних обстежень с. Нижній Березів дослідники зі слів господині дому записали: "Тут живуть теща, невістка (1948 р. н.), яка закінчила педагогічне училище і вчителює в селі, та її чоловік, син матері. За словами господині дому, всі троє моляться у хаті" [9, 117]. Мешканка (41-50 pp.) с. Більче Золоте заявила: "Як не помолюся, то хоч подумаю що-небудь" [2, 23]. Хоча деякі респонденти висловили й байдуже ставлення до молитви, на кшталт: "Молюсь коли-не-коли" [10, 23], або: "А чого мені молитися, нема чого" [10, 28].

Що ж стосується сповіді та дотримання посту, тут позитивних, тобто ствердних відповідей зафіксовано менше. Хоча теж відчува-

лася позитивна дія християнської традиції, громадської думки села. Наприклад, про це говорить відповідь мешканки (51-60 pp.) із с. Більче Золоте: “Люди йдуть до сповіді, то й я. Мені було б стидно не йти” [2, 1]. Цікаво, що чимало респондентів самі визначали час своєї останньої сповіді. Складається враження, що вони ніби певним чином вибачалися перед своєю совістю за недотримання християнських канонів. Скажімо, мешканка (31-40 pp.) с. Новий Витків із відповідною гіркотою сказала: “А сповідалася, коли брала шлюб. Ой, вже гріхів маю цілий мішок...” [10, 26].

Деякі респонденти висловили своєрідні індивідуальні причини уникнення сповіді. Наприклад, жінка (31-40 pp.) із с. Новий Витків заявила: “Вже шість років не сповідаюся, бо боюся, щоб ксьондз за волосся не поторгав (не посіпав – Авт.). Мій чоловік поїхав у 1960 р. до Херсону, взяв від мене одну дитину і там живе з іншою жінкою. Я в 1967 р. народила дитину від іншого чоловіка” [10, 24]. Свої відповідні застереження стосовно сповіді мала й жінка (41-50 pp.) із с. Нижній Березів: “Я на сповідь не піду. Чого я туди (до церкви – авт.) піду? Щоб він (священик – Авт.) мене натягав (підсміювався – авт.). Я того не люблю” [9, 39]. Деякі мешканці сіл остерегалися священнослужителів, бо, на їх думку, вони розголошували тайну сповіді. Наприклад, чоловік (60 р.): “Священики показують сповідання, а я на сповіді був ще малим, ніколи не роблю поганого, а що вдома – то що я буду ксьондзові говорити дурне” [11, 35].

Майже подібна ситуація щодо ставлення до сповіді характерна і стосовно дотримання сільськими мешканцями посту. З одного боку, відчувається збереження в сільському побуті цього християнського канону, а з іншого – життя обумовило його певне звуження в часі та просторі, піст отримав нове трактування або ж розуміння відповідно до способу мислення та праці селян. Скажімо, дівчина (16-20 pp.) із с. Прилбичі ствердила: “Під час великих постів танці не відбуваються” [11, 38], інша жінка (31-40 pp.) із цього ж села сказала: “Постили мама й тато, то й ми мусимо. А чи воно добре буде, чи зле, то невідомо” [11, 41]. Переважно не дотримувалися посту люди, які працювали механізаторами, або ж мали проблеми із здоров’ям чи певними сімейними обставинами. Однак навіть і в таких випадках більшість людей дотримувалися посту у передвеликодню п’ятницю або інші особливо важливі дні чи тижні Великодо посту. А ось внаслідок спостережень у с. Журавлине науковці Інституту зробили таке резюме: “Загалом, судячи з розмов з населенням, до сповіді, посту і т. д., селяни, за винятком буквально

одиниць, ставляться скептично і, здається, соромилися признатись, що вони не дотримувались подібних звичаїв“ [6, 98].

Позаяк у всіх обстежених селах мешканці були добре поінформовані хто із їх односельців, як говорили на селі, “жив на віру”, тобто не брав шлюбу в церкві. Останнє сприймалося громадською думкою, здебільшого, негативно. Хоча за ради справедливості треба сказати, що до уникнення шлюбного дійства у церкві спричинялися різні життєві мотиви. Скажімо, жінка (41-50 рр.) із с. Більче Золоте розповіла: “Я виходила заміж в 1961 р., але ми не брали шлюб у церкві, бо мій теперішній чоловік залишив жінку, а в церкві сьондз не хоче давати шлюб, треба дозвіл від єпископа. Ми ж не хотіли туди йти. Так і живемо з розпискою” [2, 4]. Або ось інші причини – жінки (41-50 рр.): “Жили раніше в містечку, там церкви не було і тому не брали шлюб у церкві” [2, 11], чи: “Чоловік – комуніст, то він не хотів брати шлюб у церкві, тому й дітей не хрестили” [4, 33]. Щоправда, інша ситуація склалася в сім’ї механізатора (31-40 рр.) із с. Більче Золоте: “Знаєте, шлюб якось не файно було брати в церкві, а дитину треба хрестити” [2, 7]. Жінка (51-60 рр.) із с. Доросині: “А дитину хрестила моя мама, щоб не жив нехристом” [5, 31].

У записах учасників соціологічних експедицій зафіксовані думки Якіма Федоровича Лавринюка (1911 р. н.), мешканця с. Журавлине про хрестини: “Переважна більшість батьків, за винятком одиниць, хрестять своїх дітей у церкві. Хрестять навіть комуністи місцевого походження. Дітей хрестять в церкві сусіднього с. Смідин і в м. Ковелі. До хрестин готуються, як до урочистої події... Батьки беруть часто 2-3 пари кумів, рідше – одну пару. В куми беруть з родичів, а також близьких товаришів. На хрестини запрошують 50-70 осіб, музикантів. Запрошені приносять з собою хліб і різні подарунки для новонародженого. Хрестини тривають частіше два дні, рідше – один. На хрестинах співають різні родинні пісні, а також сучасні українські популярні, рідше – російські” [6, 106].

Серед записів учасників соціологічних експедицій в обстежуваних селах маємо і вельми сумну подію. Йдеться, зокрема, про трагічний випадок у с. Колодрібка в сім’ї Андрія Яковича Липки (1923 р. н.), секретаря сільської ради. Тут у березні 1969 р. внаслідок сердечного приступу помер буквально на очах родини вдома хлопчик 1955 р. н. А тепер з цього приводу прочитаємо запис науковців-дослідників: “Почали готуватися до похорону. Думали члени сім’ї різне – треба ж ховати так, як люди, бо треба якось з людьми жити, тобто треба ховати по-релігійному. Але, по-друге, батько

працює секретарем сільської ради, також ідеологічний працівник... Приїжджали представники району і вели розмову про те, щоб по-світському поховати сина... Думав-гадав батько і вирішив ховати так, як ховали колись його батька...

У призначений день похорону дитини священика викликали в район... Отже, ховали без священика, але було два хрести і шість хоругв. Грав колгоспний оркестр, хор співав релігійні пісні. Поховали сина за релігійними обрядами. Була велика траурна процесія. Після похорону батька зняли з посади секретаря сільської ради за дотримання релігійних обрядів" [7, 84-85]. Так існуючий режим розправився із людиною, яка не поділяла погляди ідеології та практичні дії, що насильно нав'язувалися радянською системою у різних сферах життя суспільства. Більше того. Мали місце намагання навіть поділити людей, які вже відійшли з цього світу. Про останнє свідчить запис із с. Журавлине: "Похорони відбуваються так: якщо помирає якийсь старенький дідусь або бабуся, то їх переважно ховають із священиком. У хаті біля мерця священик править службу (панахиду – авт.). Відправивши службу, священик без мерця відправляється на кладовище, де запечатує гріб. Якщо ж помирає член партії (КПРС – авт.) або його дружина або хтось із його родини, тоді ховають його без участі попа. В такому випадку правління колгоспу за сприяння партійної організації виділяє допомогу на похорони, наймають музику і відбуваються похорони за світськими ритуалами. Спочатку на гробі ставлять скриньку з п'ятикутною зіркою, а потім уже – пам'ятник" [6, 111].

Таким чином, чисельні висловлювання сільських респондентів західного регіону України, отримані науковцями Інституту суспільних наук АН УРСР упродовж 60-70-х рр. XX ст., але тільки нині вперше опубліковані, засвідчують глибoku релігійність місцевого населення. Про це також красномовно підтверджує його активна участь в релігійно-обрядовій практиці, зокрема у церковних богослужіннях, відправах під час відзначення свят традиційного християнського календаря, а також вшанування подій особистого та сімейного життя за релігійними обрядами та звичаями. За такими даними можемо також побачити, що у досліджуваних селах замешкували вірні багатьох конфесій – православного, греко-католицького, католицького та протестантського напрямків. Їх релігійна віра, релігійні переконання, дотримання релігійно-церковної практики долали постійні перешкоди, заборони, переслідування, нарешті, страх, що продкувалися радянським режимом та його інституціями.

Джерела та література

1. Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Записи учасників соціологічних експедицій 1968-1971 рр.; 1972-1975 рр. (Далі – АГУ ЗУСЕ).
2. АГУ ЗУСЕ, с. Більче Золоте. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 24а.
3. АГУ ЗУСЕ, с. Верхній Дорожів. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 21.
4. АГУ ЗУСЕ, с. Доросині. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 24г.
5. АГУ ЗУСЕ, с. Доросині. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 16.
6. АГУ ЗУСЕ, с. Журавлине. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 24д.
7. АГУ ЗУСЕ, с. Колодрібка. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 24.
8. АГУ ЗУСЕ, с. Мирне. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 25.
9. АГУ ЗУСЕ, с. Нижній Березів. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 26.
10. АГУ ЗУСЕ, с. Новий Витків. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 24в.
11. АГУ ЗУСЕ, с. Прилбичі. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 24б.
12. АГУ ЗУСЕ, с. Прилбичі. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 16а.
13. Соціальні перетворення у радянському селі. На прикладі сіл західних областей Української РСР. – К., 1976.